

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯПОНИЯ БИЛАН ИПАКЧИЛИК СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН

Азизов Сирож Шодманкулович

Тошкент Давлат Шарқшунослик Университети мустақил изланувчиси

azizovs2016@gmail.com

АННОТАЦИЯ:

В статье рассматривается проблема развития сотрудничества Узбекистана и Японии в области шелководства. Целью исследования является историческое описание стадий развития шелководства начиная с Туркестана до сегодняшнего Узбекистана, включая совместные проекты, реализованные со специалистами из Японии, которые в итоге оказали большое влияние на шелководство в целом. В результате исследования были следующие достижения: обмен теоретических разработок ученых Узбекистана на различных сортов шелковицы, а также лабораторного оборудования из Японии. В заключение, можно сказать, что в последующих 30 лет узбекско-японские шелководческие связи только усиливались, обменивая многочисленными делегациями и устанавливая контакты, послужили сотрудничеству между двумя странами.

Ключевые слова: шелководство, сельское хозяйство, кокон, сорт шелковицы (японские сорта), узбекско-японское сотрудничество в области шелкопряда, обмен ученых.

Буюк ипак йўлининг марказида жойлашган минтақамизда ипакчилик қадимдан ривожланиб келган. Тадқиқотчиларнинг фикрича, Ўзбекистон ҳудуди ҳам Хитой сингари ипакчиликнинг қадимий маконларидан ҳисобланади. Маҳаллий халқлар бундан 4000 йил илгари ипакчилик билан шуғулланганлиги қайд қилинади.

XX асрнинг 20-йилларида юз берган суронли воқеалар ва истилолар даҳшатини ўз бошидан кечирган Туркистон ўлкасида ипакчилик ҳам бошқа соҳалар қатори тушкун ҳолда бўлган.

Ўша пайтларда Шўролар давлати таркибига киритилган Ўзбекистонда ипакчилик қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғи сифатида кўрилиб, ипак хомашёси тўқимачилик, авиация, тиббиёт ва бошқа соҳалар учун зарур эди. Шу сабабли ипакчиликни ўрганиш, тиклаш ва ривожлантиришга жиддий эътибор берилди.

Тармоқни ривожлантириш мақсадида 1919 йилда Туркистон ипакчилик саноати бошқармаси (1923 йилдан “Туркшёлк” ҳиссадорлик жамияти) тузилди. Илмий тадқиқотларни йўлга қўйиш ва хориждаги илғор тажрибаларни ўрганиш унинг вазифаларидан қилиб белгиланди.

Бу ишлар дастлаб Тошкент ипакчилик станциясида, 1927 йилда унинг асосида ташкил этилган Ўрта Осиё ипакчилик илмий-тадқиқот институтида (ЎОИИТИ, ҳозирги Ипакчилик илмий-тадқиқот институти) олиб борилди.

Шунингдек, Ўрта Осиё Давлат университетида (ҳозирги Ўзбекистон Милий университети) ипакчиликни илмий асосда ўрганиш амалга оширилди. 1920 йилдан университет қишлоқ хўжалиги факультетининг ипакчилик кафедраси ҳамда Ипакчилик институтида биология бўлими мудири сифатида иш олиб борган профессор Э.Поярковнинг роли катта бўлди.

У собиқ СССРда биринчи бўлиб, 1921 йилда “Ипакчилик” курсини ишлаб чиқиб, маърузалар ўқиган. Қатор хорижий тилларни билгани унга француз, немис, инглиз, япон ва итальян тилларидаги адабиётлар, илмий янгиликлар билан танишиш ипакчилик илмини замонавий йўналишга солиш имкониятини берди. Унинг ўша пайтларда илғор хорижий тажриба умумлаштирилган монографик тадқиқотлари - “Ипак қурти” (1929 йил), “Амалий ипакчилик” курси” (1930 йил) нашр қилинган.

Ўзбекистон ўзининг жуғрофий ўрнига кўра, Япониядан бошланиб, Италиягача ва Франциягача чўзилган ипакчилик минтақасида жойлашган. Шу сабабли 1920-йилларда ипакчилик соҳасини ривожлантириш учун дастлаб Италия, Франция, Туркия каби давлатлар тажрибасига эътибор қаратилган.

Хусусан пилла қуртини озуқа базаси - тутчиликни ривожлантириш йўлида француз тажрибаси, ипакни қайта ишлашда итальян техникаси қўлланиб келинди. Айни пайтда ушбу давлатлар иқтисодиётида ипакчилик қуртларни ихтисослаштирилмаган жойларда мавсумий бир марта боқиш ва экстенсив тутчиликка асосланган ёрдамчи тармоқ эди.

Шу муносабат билан истиқболли ҳамкор сифатида Япония ипакчилик илми ва амалиётини ўрганишга эътибор қаратилди. Бу давлатда ипакчилик соҳаси қишлоқ хўжалигининг қадимий тармоқларидан бўлиб келган. Мухими япон ипакчилиги интенсив, яъни йил давомида пилла қуртини такрорий боқишга ва бутасимон тутчиликка асослангани яхши самара берган эди.

“Туркшёлк” раиси М.Шпигель ёзган эди: “Япониянинг қандай қилиб бир неча ўн йиллар ичида қолоқ, осийча мамлакат даражасидан биринчи даражали европача давлатга айланишининг сири ипакчиликдир. Япония ипакчиликни ривожлантиришни умуммиллий вазифа даражасига кўтариб, унинг ҳисобига

мамлакат иқтисодий фаровонлигини таъминлади. Шунга кўра, Ўрта Осиё республикалари учун Япония тажрибаси ниҳоятда зарурдир”.

Ўша йилларда жаҳон бўйича Япония йилига қарийб 400 минг тонна пилла етиштираётган етакчи мамлакат эди. Қиёс учун: Италия 50 минг тонна, Франция ва бошқа мамлакатлар (Хитойдан ташқари) йилига 10 минг тоннагача пилла етиштирган. Японияда, айниқса, 1870-1920 йилларда ипакчилик ва тутчиликда юксак тажрибалар ва бой илмий ютуқлар тўпланган эди. 600 минг гектар майдондаги тутзордан ҳосил олинар, 2 млн. оила иш билан таъминланиб ва ҳар йили 750 млн. иена (ўша давр нархида 700 млн. сўмга яқин) даромад қилинарди.

Япон пилласи жаҳон ипак савдоси айланмасининг 80-85%ини ташкил этиб, катта таъсирга эга эди. 1929 йилда унинг экспорти 1 млрд. олтин пулига тенг бўлганди.

Бу ютуқларнинг заминида ипакчилик соҳасидаги илмий-текшириш ишларининг юксак ривожланиши турган эди. Илмий изланишлар учун кўп миқдорда маблағ сарфланган. Қатор илмий муассасаларда кўплаб ипакшунос олимлар иш олиб борган ва ипакчилик бўйича 7 минг жилддан иборат адабиёт яратилган. Япония айнан ипак етиштириш масаласини ташкилий ҳолда умуммиллий вазифа даражасига олиб чиқиб, ўз иқтисодий фаровонлигини таъминлаган капиталистик давлат эди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон билан Япония ўртасидаги алоқалар 1920-йилларнинг охиридан ипакчилик соҳасида бошланади.

1930 йилда соҳа раҳбарлари ва тадқиқотчиларидан иборат гуруҳ (М.Шпигель, Э.Поярков, Г.Покровский) Японияга илмий сафарда бўлиб, бу мамлакат Ўрмон ва деҳқончилик вазирлиги тасарруфидаги ипакчилик муассасалари ва Токио Марказий ипакчилик тажриба станциясининг ҳудудий бўлимларида тажрибасини ўргандилар.

Ушбу сафар ўз натижаларига кўра, Ўзбекистон ва умуман собиқ СССР миқёсида ипакчиликда ижобий бурилишларга олиб келди. Ипак қурти озукаси бўлган тутчиликда маданий ва юқори самарали япон навларини жорий этиш бошланди.

Япониядан ипакчиликка доир юзлаб китоблар келтирилган эди. Қатор тадқиқотчилар япон тилини мустақил равишда ўрганадилар. Бу манбалар билан бевосита танишуви оқибатида 1932 йилда М.Шпигель ва Г.Покровскийнинг “Япон ва Шўро ипакчилиги”, “Япония тутчилиги”, 1933 йилда Б.Астауровнинг “Япония пилла уруғчилиги ва СССРда пилла уруғчилигининг вазифалари”, 1935 йилда А.Федоровнинг “Ўрта Осиёда япон тутлари”, 1936 йилда япон

тутчилиги бўйича рефератив тўплам, 1938 йилда Ю.Бакулиннинг “Маданий тут навларига утиш тажрибаси” ва бошқа кўплаб китоблар нашр этилади. 1940 йилда Э.Ф.Поярковнинг “Ипакчилик” китобида Япония пиллачилигининг амалий ва назарий масалалари умумлаштирилиб, Ўзбекистон ҳамда бутун СССРда бу соҳа ривожланишининг йўналишлари асослаб берилди.

Бу материаллардан ўша пайтларда СССРдаги ҳамма ипакчилик минтақаларининг ходимлари фойдаланган. Чунки Тошкентдаги Ипакчилик институти бутун собиқ Иттифоқ миқёсидаги даргоҳга айланиб, шу соҳадаги изланишларнинг ҳам назарий, ҳам амалий томонларини ишлаб чиқаётган эди.

Мазкур тадқиқотларнинг салмоғини ошириш учун Россиянинг Узоқ Шарқ ҳудудидан миллати япон бўлган фуқаролар Т.Кавасаки ва Д.Тихаи таржимон сифатида Ўзбекистонга олиб келинади. Улар Ипакчилик институтида кўплаб махсус адабиётларни япон тилидан рус тилига таржима билан шуғулланадилар. Лекин бунда жараён япон таржимонларнинг катагон этилиши сабабли маромига етказилмай қолиб кетади.

ЎОИИТИ ходимлари 1930 йилда Япониядан келтирилган 10 хил навдан иборат 1000 дона бир йиллик тут кўчатларини ўрганиш ва Ўзбекистон шароитига мослаштириш бўйича ишлар олиб бордилар. Кейинги йили яна Кунчиқар мамлакатдаги 400 хил тутнинг энг асл 33 навидан келтирилган намуналаридан Институтда тажриба ўтказиш учун коллекция ташкил қилинди. Бу навлар асосан пайвандлаб кўпайтиришга мўлжалланган эди.

Япон навлари Фарғона, Хўжабод, Шаҳрисабз, Жаркўрғондаги махсус тутчилик хўжаликлариغا синаш учун юборилади. Уларнинг маълум қисми Туркманистон - Геок-Тепеда, Тожикистон - Хўжандда, Қирғизистон - Фрунзе ва Ўшда ҳам тажрибадан ўтказилади. Тошкентда ипакчилик институтининг Жарариқ тажриба хўжалигида япон тутлари проф. А.Федоров раҳбарлигида синовдан ўтказилди. Дастлабки натижаларга кўра, япон тутлари маҳаллий хасак тут навидан 2-3 марта кўпроқ ҳосилдорлиги аниқланди.

Шундай қилиб, юқоридаги япон навлари 1931, 1932, 1933 йилларда ўтказилган тажрибаларга кўра, ўсиши, мослашуви ва ҳосилдорлиги бўйича 1930-йилларнинг ярмидан кенг миқёсда қўллашга тавсия этилди.

Айтиш лозимки, маҳаллий тутчилик соҳасида япон маданий навларини жорий қилиш жараёни бир текис кечмади. Унинг қатор муҳолифлари ҳам бор эди. Ўша даврдаги катагонлар доирасида Ўзбекистонга келтирилган япон навларидан юқумли касалликлар тарқалганлиги халқ хўжалигидаги кўпоровчилик деб ҳисобланиб, бир қатор йирик олимлар катагон қилинади.

Э.Поярков 1934-36 йилларда Япония жосуси сифатида айбланиб қамоқда ушлаб турилди.

Ўша йилларда қишлоқ хўжалиги экинларининг ўта хавфли зараркунандаси бўлган комсток куртининг тарқалишига ҳам Япониядан келтирилган тут қаламчалари сабаб деб тахмин килинганди. Кўпчилик олимларнинг фикрича, тутчиликни тезроқ ривожлантириш ва касалликларга қарши кураш тажрибалари йўқлиги ҳамда келтирилган маданий навларнинг парвариши ҳам талабга жавоб беролмагани юқоридаги ходисаларга асосий сабаб эди..

1932 йилда Ўзбекистон Халқ Комиссарлар Совети “Янги типдаги бута ва баланд танали тутзорларни ривожлантириш” ҳақида қарор қабул қилади. ЎОИИТИнинг олимлари олдида пиллачиликни ривожлантиришдаги илмий фаолиятларини кенгайтириш вазифалари юклатилади. Шундан бошлаб, тутзорларни кенгайтириш илмий асосда ташкил этиладиган бўлди. Японияда тутларни вегетатив купайтириш, пайвандлаш ва пархиш қилишнинг усуллари такомиллаштирилиб, бир-икки йил ичида ҳосил берувчи тутзорларни яратиш қўлланилди.

Гарчи Ўзбекистон ҳудудида юқоридаги усуллар қадимдан ишлатилса-да, асосан мевали тутларда самарали эди. Пилла озукаси учун тут навлари кўпроқ уруғдан кўпайтирилган. Вегетатив купайтиришнинг замонавий япон тажрибаси асосида ўлкада хориждан келтирилган ва ўзимизда етиштирилган маданий навлар муваффақиятли кўпайтирилди. Айниқса, бу иш Фарғона тут кўчатхонасида катта миқёсда кўпайтирилиб, нафақат Ўрта Осиё республикалари, балки СССРнинг бошқа минтақалари учун ҳам маданий япон навлари етказиб берди.

Ўзбекистонда 1930-йиллар давомида маҳаллий хасак тутини келтирилган маданий навлар билан чатиштириш натижасида сербарг ва тўйимли, касалликларга ҳамда совуққа чидамли ўнлаб дурагай навлар яратилди. Улардан кенг тарқалгани “Ғалаба”, “САНИИШ-14”, “Ўзбек” ва бошқа навлардир. Ҳосилдор дурагайларни яратиш жараёнида Ипакчилик институтининг коллекциясидаги асл япон навлари ҳал қилувчи аҳамият касб этган.

1930-йилларда ипакчилик олдидаги долзарб вазифалардан яна бири зотлар ва уларнинг дурагайларини яратиш, ҳосилдорликни яхшилаш ва технологик хусусиятларни бир неча фоизга ошириш имконини берар эди. Японияда пилла уруғчилигини ташкил этишнинг юксак амалий натижалари Ўзбекистон учун муҳим эди.

1931 йилда Ипакчилик институтига Кунчиқар мамлакатдан 30 дан ортиқ зот ва дурагайлардан иборат пилла коллекцияси келтирилади. Пилла қурти уруғининг япон саноатлашган зотлари билан дурагайлаштирилиши наслчиликни ижобий томонга ўзгартирди. Ушбу жараён 1930-йилларнинг ярмидан бошланиб, пировардида, пилланинг технологик кўрсаткичларидан бири, яъни, ипакчилиги 16-17% га кўтарилади, зотларнинг ипак маҳсулдорлиги эса 43-48% га ошди. Пилла етиштириш - 1933 йилда 8240 тоннадан 1938 йилга келиб деярли 12000 тоннага чиқди. Дурагайлашни муваффақиятли олиб бориш натижасида Ўзбекистон бўйича йилига 2 млн. сум қўшимча даромад олишга эришилди.

Бундан ташқари, Ипакчилик институтининг технологик секторида ипакни қайта ишлаш учун қўлланиладиган ускуна ва аппаратлар атрофлича ўрганилди. 1931 йилда Япониядан ипак йигирувчи “Канэбо” машинаси, пиллани жинси бўйича сараловчи “Ода” ва бошқа хилдаги аппаратлар институтга келтирилади.

“Канэбо”нинг ишлаш параметрлари кенг ўрганилиб, ундан янги машиналар яратишда фойдаланадилар. “Ода” машинаси ўзининг арзонлиги, тежамлилиги, юқори техник кўрсаткичлари ва ишчи кучи сарфини анча камайтириши билан ҳам италян турдош машинаси - “Гильярди” ва “Батталия”дан устун эди. Унда бир иш куни мобайнида 80-88 килограмм пилла сараланиб, малакасиз ишчи ҳам бошқара оларди.

Шу билан бирга япон технологиясини ипакчиликда жорий этилишига осонликча эришилгани йўқ. Дастлаб собиқ Иттифок миқёсидаги мутасадди ташкилотларнинг ижобий жавобини олиш зарур бўлди. 1930 йил 18 февралда СССР Ипакчилик саноати Илмий-техник кенгашининг Пленумида “Туркшелк” бошқарувининг аъзоси М.Юровецкий “Италян ёки япон пилла йигириш технологияси Иттифок ипакчилик беш йиллигининг техникавий асоси бўлиши лозим” мавзусида маъруза қилди.

Пленум маърузачи фикрига қўшилиб, Японияда ипак йигирув ишини юксак даражада ривожланганлигини ҳисобга олиб, уни ўрганиш борасида 1) ипак ишлаб чиқаришни чуқур ўрганиш учун Японияга дарҳол 2-3 мутахассис сафарга юбориш; 2) Япониядан инженер, техник, ўз ишини пухта билувчи ходимларни СССР ипак ишлаб чиқариш саноатини реконструкция қилиш ишига таклиф этиш; 3) Япониянинг таниқли инженерларига намуна лойиҳасини яратиб беришга буюртма қилиш вазифаларини белгилаб берди. Япон технологиясини ўрганиш ва жорий этишга 200 минг сўм ҳамда турли ускуналар импорт қилиш учун 100 минг сум миқдорда маблағ ажратилди.

1936 йилда “Ямато Санко Сэйсакусю” фирмасидан пилла куритиш ускунаси патентланиб келтирилди. Ушбу машина Ўзбекистон ипакчилигининг марказларидан бўлган Марғилондаги фабрикага ўрнатилди ва 1990 йиллар бошида ҳам ишлатиб келинган. Фабрика 1942 йилда Ипак комбинатига - Бутуниттифоқ аҳамиятига молик ягона корхонага айланган эди.

Маълумки, 1920-йилларнинг охиригача собиқ СССРда асосан, янги иқтисодий сиёсатга (НЭП) амал қилиб келинган. “Туркшелк”нинг хорижий мамлакатлар, биринчи навбатда Япония билан ҳам алоқаларга айнан янги иқтисодий сиёсат даврида замин тайёрланган эди. Бундан кейинги йилларда Шўро давлатининг нафақат сиёсий, балки иқтисодий ҳаётида ҳам маъмурий-буйруқбозлик тизими мустаҳкам қарор топади. Мамлакатдаги қўшма корхоналар, ҳиссадорлик жамиятларини тугатиш бошланади. “Туркшёлк” ҳиссадорлик жамияти эса 1933 йилда тугатилиб, унинг вазифалари Ўрта Осиёдаги номигагина мустақил бўлган миллий республикаларнинг ипак бирлашмалари тасарруфига ўтказилди.

Иккинчи жаҳон уруши туфайли 10 йил давомидаги узилишдан сўнг шўро-япон ипакчилик алоқалари давом эттирилди. 1946 йилда Н.Стройчук бошчилигида бир гуруҳ ўзбекистонлик мутахассислар Японияга илмий сафарга бордилар. Улар хориж томони билан ипакни қайта ишлаш, қурт зотини яхшилаш, тутчилик масалалари бўйича тажриба алмашдилар.

Албатта, бу пайтга келиб ўзбек ипакчилиги ҳам японларни қизиқтирадиган даражада натижаларга эришган эди. Масалан, Э.Поярков 1939 йилда пилла қуртини юқори ҳароратда ушлаб туриб, пибрина касаллигидан сақлаб қолиш бўйича йирик кашфиёт қилди. Мазкур кашфиёт биометод номини олган. Биометод қурт уруғи ишлаб чиқаришнинг янги илғор технологияси сари катта қадам бўлиб, уруғ тайёрлашда харажатни 5 баробар, таннархини 35-40 %га камайтирди.

Ўша йили Япониядан 25 хилда пилла зотлари келтирилди. Япон оқ пилла зотлари иштирокида саноат учун зарур бир нечта дурагай зотлар яратилади. Чунончи, 1947 йилда иш бошлаган Самарқанд пилла уруғчилиги станциясида “Бивольтин”, “Совет I”, “Асколи” ва бошқа оқ пилла зотлари синовдан ўтказилиб, ишлаб чиқаришга тавсия этилди. Бу пиллачиликда иккинчи насл алмаштириш бўлса, учинчи алмаштириш мобайнида эса 1948 йилдан ҳосилдор “Ок ипак 2” (Япон 115) ва яна иккита япон нави устидан тажрибалар ўтказилиб, 1950-йиллардан кенг миқёсда кўпайтирилади.

Кейинги йилларда яратилган асосий пилла зотларида Япониядан келтирилган навларнинг қони мавжуд бўлади. Оқ пилла дурагайларига ўтиш республикада пилла ипакдорлигини 18-22%гача ўсишга имкон берди.

1960-йилларда ўзбек-япон ипакчилари ҳамкорлиги айтиш мумкинки, янги босқичга кўтарилди. Бу йилларда кўп марта делегациялар алмашинди. 1965 йилда Ўрта Осиё Ипакчилик илмий-тадқиқот институти катта илмий ходими М.Нуъмонов, озарбайжонлик Р.А.Гусейнов ва таржимондан иборат делегация Япониянинг Токио, Гумма, Нагано, Киото, Сайтама ва Канагава префектураларида икки ой бўлиб, селекция ва уруғчилик ишлари, тутчилик ва қурт боқиш масалаларини ўргандилар.

Дарҳақиқат, Тошкентдаги Ипакчилик институтининг М.Нуъмонов раҳбарлик қилган изотоп лабораториясида селекция соҳасида радионурлаш усулини қўлаш, ипак қуртини уруғдалик босқичидаёқ жинси бўйича маҳсулдор зотларини етиштириш, Р-32 фосфорнинг нишонли атомлари ёрдамида тутларни минерал озиқлантириш ва бошқа ишлар япониялик мутахассислар учун жиддий янгилик эди.

М.Нуъмонов Мацумотодаги Синсу университети ипакчилик факультетининг профессори Морахаси билан қатор муаммолар бўйича ҳамкорлик қилиб туришга келишади.

Ушбу хизмат сафари илғор япон ютуқлари билан танишишдан ташқари ўзбек ипакчилигининг ҳолатини бошқа жойлардаги шароитлар билан қиёслаш имкониятини ҳам берди. Масалан, Ўзбекистонда ипак қуртларини илк ёшларида умумлаштириб боқиш анча илгари йўлга қўйилганди. Японияда эса бу замонавий ва самарали усулга 1960-йилларнинг ўрталаридан ўтилган эди.

Ўз навбатида япон илмий-тадқиқот даргоҳларидаги жиҳозланиш, уруғ-наслчиликда олиб борилаётган ишлар ўзбек олимлари учун ўрганилиши ва ижодий қўлланилиши лозим эди.

Ипакшунос ўзбек олимнинг биринчи марта Японияда сафарда бўлиши японларнинг халқимиз бой анъаналари ва ютуқлари тўғрисидаги билимларини янада кенгайтди. Мазкур сафар ҳақида Японияда чиқадиган йирик умуммиллий газеталарда мақолалар босилди. Жумладан, Асахи газетаси 1965 йил 9 сентябрдаги сонидида ипакчиликда 30 йилдан ортиқ вақт давом этиб келаётган алоқаларни самарали эканлигини ёзган эди.

Япониянинг саноат ва илмий-техник жиҳатдан юксак даражада ривожланганлиги ипакчиликнинг айниқса, сермехнат тармоқларида кенг миқёсда замонавий ускуналарни жорий этиш имконини берган эди. Қуртларни кичик ёшларида марказлаштириб боқиш усулининг жорий қилингани ҳамда

кенг миқёсда янги технологияларни қўллаш ҳам ўз ижобий таъсирини кўрсатмоқда эди. Ипакшунослар фикрича, бу усул Тошкентда 1930-йиллардаёқ синаб қўрилган бўлса-да, унинг маҳсулот ишлаб чиқаришга татбиқ этилиши моддий, ташкилий ва ҳатто психологик сабабларга кўра содир бўлмади.

Япон пиллачилигида куртларни ипак ўраш маҳалида картон ва синтетик материаллардан қилинган мосламалар қўллашга тўла ўтилган бўлиб, тайёр пиллани сақлаш ва зарур бўлганда ажратиб олиш таъминланган эди. Бунинг натижасида пилла ўраш маҳалидаги ҳаражати умумий ҳаражати 10%гача камайди. Ўзбекистонда ҳозир ҳам ипак ўраш маҳалида асосан турли ўсимликларнинг пояларидан фойдаланилади. Бу эса ўз навбатида иш жараёنларига кўп меҳнат сарф этилиши ва пилла сифатини сезиларли пасайишига олиб келган.

1971 йилда “Япония-СССР” жамияти йўли билан Ўзбекистонга келган Маэбаси шаҳар қишлоқ хўжалиги комиссияси аъзоси М.Масои маҳаллий олимлар билан илмий алоқалар ўрнатди. Япония томони ҳар йили 2 ўзбекистонлик мутахассисни барча ҳаражатларини кўтарган ҳолда малака оширишига тайёрлигини билдирди.

Ўзбек ипакшунослари бу таклифдан фақат 1975 йилга келиб фойдалана олдилар. Сентябрь-октябрь ойларида Ўрта Осиё ипакчилик институти лаборатория мудир У.Насириллаев ва “Шелк” ихтисослашган бюроси раҳбари Р.Муҳаммаджонов Японияда илмий сафарда бўлишди. Улар Токио, Уэда, Мацумото, Киото шаҳарларидаги пилла курти уруғчилиги заводлари, селекция маркази, илмий-текшириш даргоҳлари ва ипак йиғирув фабрикаларида олиб борилаётган ишлар билан танишдилар. Япон мутахассислари билан пилла курти селекцияси ва патологияси, уруғ ишлаб чиқариш, пиллани дастлабки қайта ишланиши масалалари, шунингдек, озуклантиришдаги сермеҳнат ишларни механизациялаштириш борасида фикрлар алмашдилар. Жумладан, Токио университети ипакчилик лабораторияси олимлари Н.Йошитаке ва Х.Ватанабэ билан У.Насириллаев ҳамкорлик алоқаларини ўрнатди.

Ўзбекистон селекциячиларининг ютуқлари япон тадқиқотчиларида жиддий қизиқиш ўйғотди. Дарҳақиқат, ўзбекистонлик ипакшунослар пилла куртининг жинслари ўртасидаги мувозанатни сунъий йўл билан белгилаш ва ферментлар яратиш каби истиқболли йўналишларда япон ҳамкасбларидан анча илғор ҳолатда эди. Профессорлар У.Насириллаев ва В.Струнников мувозанатлаштириган литая усулини кашф қилдилар. Пилла куртининг эркак жинси урғочисига нисбатан 20-30% кўп тола чиқариши маълум. Литая усулига кўра, махсус нурлар таъсирида кам ҳосил берадиган барча урғочи куртлар

уруғдалиқ давридаёқ ўлдирилади. Шу йўл билан умумий ҳосилдорликни кўп баравар оширишга эришилади. Бу усул муаллифларига 1981 йилда СССР Давлат мукофоти берилган эди.

Ўзбек ва япон ипакчиларининг алоқаларида пилла куртини сунъий озиқлантириш муаммолари муҳим ўрин тутди. Япония олимлари тадқиқотлар ўтказиб сунъий озуқани кенг қўллаш туфайли меҳнат харажатларини 30% га камайтиришга эришган эдилар.

Улар билан ҳамкорликда Тошкентдаги Ипакчилик институтининг биотехнология лабораториясида сунъий озуқа тайёрлаш соҳасида жиддий ишлар олиб борилди. 1980-йиллар ўрталарига келиб, институтнинг биотехнология лабораториясида япон стандарти даражаларидан кам бўлмаган сунъий озуқа яратилди. Космосга олиб чиқилган пилла куртларини ўзбек олимлари яратган сунъий модда билан озиқлантирилганида ҳам яхши натижалар олинди. Бу биология фанида фундаментал вазифаларни ечишдаги дадил қадам бўлиб, қатор йўналишларни очишга имкон беради.

1970-80-йилларда пилла етиштиришда Ўзбекистон жаҳонда етакчи ўринларда турган бўлса-да (йилига 23 минг тонна), лекин олинган маҳсулотнинг салмоғи ва сифати ўртасида катта тафовут бўлган. Масалан, Японияда етиштирилган пилланинг 17,6% и олий, қолгани эса I ва II навлардан иборат бўлса, Ўзбекистонда эса пилла асосан II ва III навларда (84%), фақатгина 16%га яқин олий ва I навларни ташкил этган. Бу эса ҳосилни сифатини белгилашда япон ипакчилигида қабул қилинган ёндашувларни қабул қилишни зарур этиб қўйди.

Япон ипакшунослари билан алоқаларни ривожланишида “Шелк” (Ипак) журналининг ҳам ўрни бўлди. Журналга узоқ йиллар таниқли ипакшунос профессор Е.Михайлов муҳаррирлик қилиб келган. Олим япон тилини пухта билганлиги учун Кунчиқар мамлакат ипакчилирининг ютуқлари билан бевосита танишиб, уларни мунтазам эъдон қилиб борди. “Шелк” муҳарририятига Японияда чиқадиган кўплаб илмий-техникавий нашрлар - “Нихон сансигаку дзассу”, “Кину”, “Глория” ва бошқа журналлар мунтазам келиб туради.

Қарийб 100 аввал тадқиқотчилар ўртасида бошланган ўзбек-япон алоқалари ипакчиликнинг кўп йўналишларини қамраб олди. Бу алоқалар икки томон учун ҳам манфаатли бўлган. Дастлаб, японлар учун Ўзбекистондаги ипакчи олимларнинг назарий ишланмалари эътиборли бўлса, Кунчиқар мамлакатдан келтирилган маданий тут навлари, маҳсулдор курт зотлари ва

лаборатория ускуналаридан фойдаланиш ўлкамизда ипакчиликни замонавий даражага кўтаришда амалий аҳамият касб этди.

Албатта, ипакчилик соҳасидаги узок йиллик алоқалар шўро-япон муносабатлари доирасида амалга оширилиб, айтиш мумкинки, бу ўз даврида харбий аҳамиятга эга маҳсулот – ипак ишлаб чиқаришни собиқ Иттифок манфаатлари учун кўпайтиришни кўзлаб мустамлакачилик сиёсати талабларига бўйсундирилган эди.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР

1. Абдуллаев У. Тутчилик. Т., “Меҳнат”. 1991. 11 б.
2. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Т. 1977. С. 125.
3. Бакулин И., Тиашкевич Л. Опыт перехода на культурные сорта шелковицы. Т., 1938. С.11.
4. Ипакчилик институти архиви. Қурт уруғчилиги бўйича Ўрта Осиё биринчи кенгашининг материаллари. 18.02.1932 й.
5. Ипакчилик институти архиви, Э.Ф.Поярков иши.
6. Ипакчилик институти архиви 1975 й. хисоботидан.
7. Ипакчилик институти жорий архиви материаллари. 1980 й.
8. “Ипак” журнали тахририяти материаллари. 1993 й.
9. “За реконструкцию шелководства”. М., 1931. №3-4, С.41.
10. Маркарян С.Б. Научно-технический прогресс в сельском хозяйстве Японии. М., 1977. С.174.
11. “Народное слово”. 3 июля 1993 г.
12. Нуманов М.Э. Шелководство в Японии. М., 1966, С. 17.
13. “Племенное шелководство в Японии и задачи шелководства в СССР”. М., 1933. С.5.
14. Республика “Ипак” ишлаб чиқариш бирлашмаси архиви материаллари. 1960й.
15. Симпозиум по шелководству (обзор), Токио, 1984, С.49.
16. “Современное состояние шелководства в Японии”. Т. 1977. С.2.
17. “Субтропические культуры в Средней Азии”. Т., 1935. С. 265.
18. “40 лет САНИИШ, Т., 1967. С. 17.
19. Тожиев Э. Ўзбекистонда ипакчиликнинг ривожланиши. Т., 1981. 8 б.
20. “Шелк”, 1931, № I, С.77.
21. “Шелковая промышленность СССР”. М., 1930, С.74, 98.
22. “Шелк Узбекистана”. Т., Узбекистан, 1971. С. 60

23. “Шелк”. 1991. № 5. С.2
24. “Ўзбекистон ишбилармон хамкори”. 1993 й. 3-сон, март.
25. ЎзРМДА, 2661 ф, I р, 328 иш, 7 в.
26. ЎзРМДА, 27 ф. I р. 1462 иш, 2 в.
27. ЎзРМДА, 123 ф. I р. 289 иш. 18 в.
28. ЎзРМДА, 132 ф, 548 иш, 1 в.